Mindaugas Mačiulis

Žvalgomieji tyrimai Šventosios senovės gyvenvietėje

2015 m. vykdyti žvalgomieji tyrimai trijuose Šventosios senovės gyvenvietės (UK 1813) sklypuose: Šviesos g. 18, 20 ir Ošupio takas 21A (1 pav.).

Šventosios senovės gyvenvietė tyrinėjama jau ilgą laiką, šios archeologinės vietovės archeologiniai duomenys kokybiškai pildomi kiekvienais metais. Pastaraisiais metais žvalgomieji archeologiniai tyrimai vykdomi pagal „Žvalgomųjų archeologinių tyrimų, vykdomų kontraktinės archeologijos rėmuose Šventosios senovės gyvenvietėje (UK 1813), gaires“, MAK patvirtintas 2013-07-23. Šias gaires archeologai vertina įvairiai, vieni palaiko, kiti kritikuoja.

2015 m. žvalgomieji archeologiniai tyrimai vyko dviejose kokybiškai skirtingose Šventosios senovės gyvenvietės (UK 1813) vietose. Šviesos g. 18 ir 20 sklypai yra buvusioje senovės lagūninio ežero priekrantėje – sausumoje, o dabartinis Ošupio tako 21A sklypas, esantis netoli Monciškės gatvės ir Ošupio tako sankirtos, yra buvusiame ežero duburyje. Atsižvelgiant į tai, siekiant surinkti kuo išsamesnius mokslinius duomenis bei pateikti pagrįstas paminklosaugines rekomendacijas dėl šių sklypų užstatymo, taikytos nevienodos archeologinių žvalgomųjų tyrimų strategijos, t. y. vienokia buvusioje sausoje vietovėje, kitokia – senovės ežero duburio vietoje. Vykdant žvalgomuosius archeologinius tyrimus bei vertinant jų rezultatus, konsultuotasi su akmens amžiaus specialistais archeologais dr. G. Piličiausku bei prof. dr. A. Girininku. Paviršinius, geofizikinius bei žvalgymus gręžiniais sklypuose atliko dr. G. Piličiauskas (LII).

1 pav. Šviesos g. 18 ir 20, Ošupio takas 21A tyrimų vietos: 1 – akmens amžiaus radimvietės; 2 – tyrimų vieta. M. Mačiulio brėž.

Fig. 1. The excavation sites at Šviesos St. 18 and 20 and Ošupio takas 21A: 1 – Stone Age find spots; 2 – investigation site

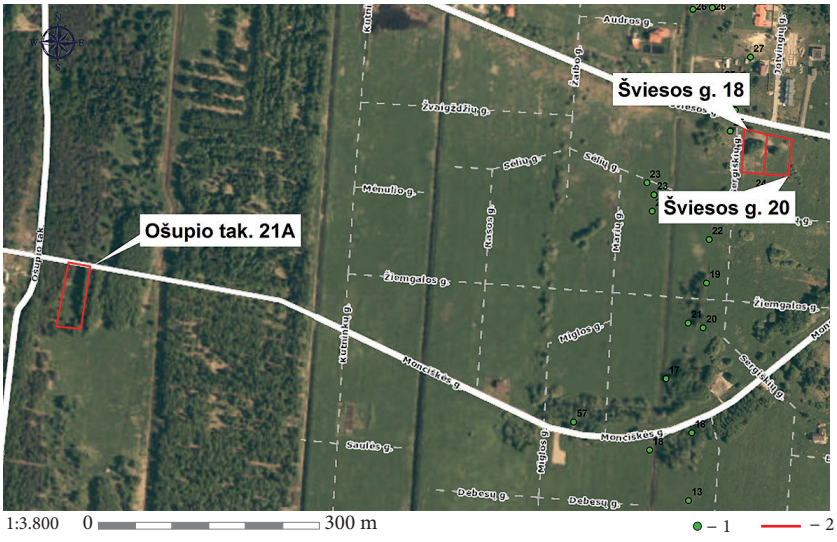

Šviesos g. 18 ir 20 sklype, kuris patenka į buvusio lagūninio ežero priekrantės zoną, buvo atlikti archeologiniai žvalgymai ir žvalgomieji tyrimai. Prieš vykdant sklypų šurfavimą, atlikta magnetometrinė grunto analizė, taip pat suartas paviršius. Tai leido planuoti tolesnius žvalgomuosius archeologinius tyrimus.

Arčiausiai, apie 25 m į PV nuo tirtų sklypų, yra 1967 m. R. Rimantienės užfiksuota Šventosios 24-oji akmens amžiaus radimvietė, kurioje rastas vienoje krūvelėje gulėjęs gintarinių ruošinių depozitas. Kiek atokiau į ŠV nuo planuojamų tyrimų vietos, abipus dabartinės Šviesos gatvės, 1967 m. buvo aptikta 25-oji radimvietė. 1982 m. ją šurfavo R. Rimantienė. Rasta keramikos, titnaginių nuoskalų, akmeninio laivinio kirvelio ašmenų fragmentas, kaulinių dirbinių bei gana daug gintarinių dirbinių. Dar atokiau į ŠV pusę yra 1966 m. aptikta 27-oji radimvietė, kurioje R. Rimantienė rado keramikos, titnaginių nuoskalų, gintarinių dirbinių (Rimantienė R., *Akmens amžiaus žvejai prie Pajūrio lagūnos*, V., 2005, p. 455–468).

2002–2013 m. greta Šviesos g. 18 ir 20 sklypų archeologinius žvalgymus bei žvalgomuosius tyrinėjimus vykdė V. Juodagalvis (*ATL 2002 metais*, V., 2004, p. 6–10), A. Kurilienė (*ATL 2013 metais*, V., 2014, p. 34–40), G. Piličiauskas (*ATL 2008 metais*, V., 2009, p. 23–28; *ATL* 2009 metais, V., 2010, p. 16–21; *ATL 2011 metais*, V., 2012, p. 31–35). Tyrimų metu surinkti duomenys rodo, kad Šviesos g. 18 ir 20 sklypų aplinka yra prie pat apgyvendintų lagūninio ežero pakrančių, tai liudija aptikti skaldyto ir neskaldyto gintaro žaliavos radiniai (žr. *ATL 2008 metais*, V., 2009, p. 23–28; *ATL 2011 metais*, V., 2012, p. 31).

Prieš vykdant žvalgomuosius tyrimus, LII atliko Šviesos g. 18, 20 sklypų žvalgymus magnetometru, siekiant padidinti tikimybę šurfais aptikti archeologinius objektus. Tyrinėta anglų gamybos (*Bartington Instruments*) kintamos srovės gradiometru *GRAD-601* su 0.01 nT rezoliucija zigzaginiais transektais kas 50 cm, 20x20 m dydžio kvadratais. Nustatyta, kad sklypų ŠR dalyje yra daug vėlyvų šiukšlių. Rastos tik kelios potencialiai įgilintų struktūrų sukeltos anomalijos, t. y. tirtinos vietos.

Siekiant užtikrinti, kad šurfuojant nebūtų praleistos palyginti nedidelio skersmens titnago ir / arba gintaro sankaupos dirvožemyje, Šviesos g. 18, 20 sklypai po magnetometrinių tyrimų buvo specialiai suarti miškininkų plūgu iki 20–30 cm gylio vagomis kas 2 m, atverčiant velėną į abi puses. Tokiu būdu velėna užverčiama šaknimis į viršų ant plūgo neišplėšto ploto ir pasiekiamas apie 90 % matomumas. Paviršius vizualiai žvalgytas 3 kartus: iš karto po arimo, stiprių liūčių, praėjus maždaug 1 mėnesiui po suarimo. Žvalgytojai sistemingai patikrino suartus plotus eidami transektais kas 2 m. Aptiktų archeologinių radinių vietos buvo pažymimos vėliavėlėmis, po to išmatuotos centimetriniu tikslumu GNSS imtuvu. Iš viso aptikta 11 gintaro ir titnago radinių, kurie leido patikslinti šurfais žvalgytinas vietas (dr. G. Piličiausko tyrimų duomenys).

Po šių žvalgymų Šviesos g. 18 ir 20 sklypuose atliktas šurfavimas. Nustatytų magnetometrinių anomalijų vietose ištirti trys 2x2 m dydžio šurfai 1–3 bei du 1x1 m dydžio šurfai 4–5. Iš viso magnetometrinių anomalijų vietose ištirtas bendras 14 m^2 plotas. Arime aptiktų archeologinių radinių vietoje ištirti du 2x2 m dydžio šurfai 6–7 (bendras 8 m^2 plotas) (2 pav.) bei likęs sklypų plotas tirtas tolygiai jame išdėstant 1x1 m dydžio šurfus 8–19 (bendras 12 m^2 plotas). Bendrai žvalgomųjų tyrimų metu apie 34 arų dydžio Šviesos g. 18, 20 sklypuose buvo ištirtas 34 m^2 plotas. Tyrimų metu gruntas buvo

2 pav. Šurfas 7, Šviesos g. 18, 20. M. Mačiulio nuotr.

Fig. 2. Test pit 7, Šviesos St. 18, 20

3 pav. Titnaginis peilis iš šurfo 6, Šviesos g. 18, 20. M. Mačiulio nuotr.

Fig. 3. The flint knife from test pit 6, Šviesos St. 18, 20

4 pav. Strėlės antgalis iš šurfo 6, Šviesos g. 18, 20. M. Mačiulio nuotr.

Fig. 4. The arrowhead from test pit 6, Šviesos St. 18, 20

skutamas mentelėmis bei papildomai sausai sijotas per 2,5x2,5 mm vielinį tinklą.

Šurfavimo metu patvirtinta, kad dabartinių sklypų vietoje yra buvusi sausa priekrantės zona. Po paviršiniu velėnos sluoksniu yra iki 40 cm storio durpingas pilkšvas priesmėlis. Po juo vietomis fiksuotas 3–5 cm storio sapropelio bei durpės sluoksnis, o žemiau seka storas eolinio smėlio klodas. Tiriant šurfą 1 jis buvo perkastas ir vidutiniškai 1,8 m gylyje (0,01 m H_{abs} lygmenyje) nuo esamo žemės paviršiaus fiksuotas melsvai pilkšvas molis. Iš viso žvalgymų bei žvalgomųjų archeologinių tyrimų metu surinkti 63 akmens amžiaus radiniai.

Nustatytų magnetinių anomalijų vietose tirti šurfai 1–5. Šurfe 1 po paviršiniu velėnos sluoksniu preparuotas ir sijotas durpingas žemės sluoksnis, kuriame aptikti 1x1–3x1,5 mm skersmens 45 natūralūs smulkūs gintariukai. Vidutiniškai 40 cm gylyje aptiktas pilkšvas smėlis su pavieniais degėsiais. Šurfuose 2–4 jau paviršiuje buvo aptikta buvusių laužaviečių pėdsakų, o kitų archeologinių radinių ar struktūrų nerasta. Tik šurfe 4 aptiktas vienas smulkus natūralus 1,5 mm skersmens gintaro gabalėlis. Šurfe 5 nerasta jokių antropogeninės veiklos požymių.

Žvalgymų metu sklypuose aptiktų archeologinių radinių vietose bei sklypuose, tirtuose šurfuose 6–10, 12–15, aptiktas kultūrinis sluoksnis bei archeologiniai radiniai priskirti artimiausiai, dar 1967 m. R. Rimantienės užfiksuotai Šventosios 24-ajai akmens amžiaus radimvietei. Šurfų 6–7 vietose po paviršiniu armens sluoksniu preparuotas durpingas pilkas smėlis, kuriame rasti du titnaginiai peiliukai (3 pav.), titnaginis strėlės antgalis (4 pav.), titnago nuoskalos, stambūs neapdirbto gintaro žaliavos gabalai. Taip pat titnago nuoskalų aptikta šurfuose 9, 15.

Šurfuose 8, 11–14, 16–19 archeologinių radinių nerasta.

Atsižvelgiant į žvalgomųjų tyrimų rezultatus, nurodyta, kad prieš vykdant žemės judinimo ar statybos darbus kultūrinio sluoksnio paplitimo vietoje, būtina atlikti išsamius detaliuosius tyrimus, tad išsamesnė šios senovės gyvenvietės vietos istorija dar turėtų būti atskleista ateityje.

Ošupio take 21A sklypo artimoje aplinkoje archeologiniai tyrimai nevykdyti. Prieš žvalgo-

muosius archeologinius tyrimus LII atliko geofizikinius žvalgymus ir gręžiniais.

Gręžiniais fiksuoti įvairaus storio technogeniniai / eoliniai, pelkiniai, ežeriniai, jūriniai sluoksniai. Anot G. Piličiausko, pagrindinis tikėtinas archeologinis horizontas labai storas – tai visa ežerinių nuosėdų storymė, sapropelis.

Žvalgant georadaru (GPR) siekta tiksliau lokalizuoti lagūninio ežero duburį ir aptikti vėliau, jau ežerui uždurpėjus, tekėjusių upių vagas. Iš viso padaryti 8 georadaro profiliai, kurių bendras ilgis 895 m. Lauko darbus ir interpretaciją atliko dr. G. Piličiauskas, profilių geografinę informaciją sutvarkė dr. R. Vengalis. Ties Ošupio tako 21A sklypu esančioje Monciškės gatvėje atlikto profilio 1 R dalyje įžvelgtas ežero dugno horizontas (sapropelio ir smėlio kontaktas), o ties Ošupio tako 21A sklypu – jau tik fragmentiškai. Čia fiksuotas nežymus lagūninio ežero dugno pagilėjimas. Pačiame Ošupio tako 21A sklype atlikti trumpieji profiliai buvo labai mažai informatyvūs – juose nesimatė jokių plokštuminių atspindžių, kuriuos būtų galima tapatinti su gręžiniuose fiksuotų litologinių sluoksnių ribomis ar kokiomis nors archeologinėmis struktūromis.

Po archeologinių žvalgymų gręžiniais ir GPR tyrimo suplanuoti tolesni žvalgomieji tyrimai. Šurfuojant buvo siekiama patikslinti žvalgant gręžiniais surinktus duomenis apie Ošupio tako 21A sluoksnių litologinę sandarą bei potencialių senovės žvejybos vietų paplitimą. Iš viso 26 arų dydžio Ošupio tako 21A sklype bei apie 60 m ilgio projektuojamų komunikacijų vietoje ištirti septyni 2x2 m dydžio šurfai (iš viso 28 m^2) bei viena 10x1 m dydžio žvalgomoji perkasa (iš viso 10 m^2). Iš viso žvalgomaisiais tyrimais ištirtas bendras 38 m^2 plotas.

Šurfai 1–4 tolygiai išdėstyti pačiame Ošupio tako 21A sklype, archeologinių žvalgymų

5 pav. Sedimentiniai buvusio ežero sluoksniai šurfe 1, Ošupio takas 21A. M. Mačiulio nuotr.

Fig. 5. The former lake's sediment layers in test pit 1, Ošupio takas 21A

GPR profilių gardelių centruose. Šurfas 5 tirtas sklypo ŠV krašte ties Monciškės gatve – projektuojamų inžinerinių komunikacijų įvedimo iš Mociškės gatvės į Ošupio tako 21A sklypą vietoje. Šurfai 6–7 tirti Monciškės gatvės P dalyje, planuojamų tiesti inžinerinių komunikacijų vietoje. Žvalgomoji perkasa kasta sklypo Š dalyje, į R nuo tirto šurfo 4.

Vykdant žvalgomuosius tyrimus sklypo P ir ŠV dalyse, fiksuoti tipiniai buvusio lagūninio ežero pelkiniai bei ežeriniai durpės bei sapropelio sluoksniai. Šurfuose 1–3, 5–6 po paviršiniu velėnos sluoksniu 40–60 cm gylyje fiksuotas iki 25 cm storio durpės sluoksnis, po kuriuo fiksuotas iki 2 m storio molio bei žemiau jo glūdinčio ežero nuosėdų sapropelio su vandens augalų dalimis bei šaknimis sluoksnis. Ši sapropelio nuosėdų apačia fiksuota vidutiniškai 2,3–2,5 m gylyje nuo esamo žemės paviršiaus (-0,90 m H_{abs} lygmenyje). Žemiau jo fiksuotas pilkšvas vandeningas jūrinis smėlis (5 pav.). Šiuose šurfuose aptikti vien keli natūralūs gintaro gabalėliai be apdirbimo požymių.

6 pav. Uždurpėjusi buvusios protakos vieta šurfe 4, Ošupio takas 21A. M. Mačiulio nuotr.

Fig. 6. The peat-filled former channel site in test pit 4, Ošupio takas 21A

Visiškai kitokia geologinė sluoksnių sankloda aptikta sklypo Š dalyje (t. y. arčiau Monciškės gatvės) tirtame šurfe 4. Čia po paviršiniu velėnos ir eolinio smėlio sluoksniu iki 1,7 m gylio fiksuotas durpingas su medžių šakomis bei jų kamieninėmis dalimis sluoksnis. Šio durpingo sluoksnio – sapropelio kontakte vidutiniškai 1,7 m gylyje aptikta bebro apgraužtų vytelių. Analizuojant sluoksnius pastebėta, kad šurfo vietoje esančiame durpių sluoksnyje yra išsiskiriantis savo sandara gana staigus durpių sluoksnio kritimas iš V į R. Iškelta hipotezė, kad šioje vietoje egzistavo upė / protaka (6 pav.), o tikslinant hipotezę į R nuo šurfo 4 ištirta 10x1 m dydžio žvalgomoji perkasa. Perkasoje fiksuoti durpės su medžių kamienų dalimis, šakelėmis, lapuočių medžių lapais bei sapropelio sluoksniai. Kasant durpės sluoksnį aptiktas vienas nusmailintas kuolas. Po durpe kastas sapropelis su vandens augalų šaknų liekanomis. Pilkšvo jūrinio smėlio paviršius fiksuotas nuo -0,80 iki -1,15 m H_{abs} lygmenyje. Surinkti duomenys leidžia teigti, kad Ošupio tako 21A sklypo ŠR–R dalyje buvo upės vaga.

Apibendrinant 2015 m. atliktų žvalgomųjų tyrimų rezultatus, galima teigti, kad šiuo metu parengtos Šventosios senovės gyvenvietės ardomųjų tyrimų gairės leidžia maksimaliai pagal esamą tyrimų bazę surinkti esminius archeologinius duomenis. Šių gairių svarba yra akivaizdi, ypač atsižvelgus į spartų šios archeologinės vietovės urbanizacijos procesą. Tokiu būdu, įvertinus kiekvienos archeologinės vietovės specifiką, svarstytinas tolesnis gairių kitoms archeologinėms vietovėms kūrimas. Pažymėtina, kad konkrečios vietovės tyrimų specifikos neįmanoma aprėpti bendrame Archeologinio paveldo tvarkybos reglamente.

Pastebėta, kad sausų vietų paviršiaus magnetometrinė analizė Šviesos g. 18 ir 20 sklypuose nedavė lauktų rezultatų. Tuo tarpu paviršių suarus ir iššvalgius aptiktas kultūrinis sluoksnis bei archeologinių radinių sankaupų. Taip išvengta skubotai nustatyti paminklosaugines sąlygas tolesniems žemės judinimo darbams ar archeologiniams tyrimams. Todėl svarstytina, ar nevertėtų esamų „Žvalgomųjų archeologinių tyrimų, vykdomų kontraktinės archeologijos rėmuose Šventosios senovės gyvenvietėje (UK 1813), gairių“ papildyti rekomendacija po šurfavimo dar papildomai suarti paviršių bei atlikti archeologinius žvalgymus. Bet kokiu atveju akivaizdi esamų gairių nauda bei rekomenduotina toliau jas tobulinti bendromis archeologų bendruomenės pastangomis.

The Investigation at Šventoji Old Settlement

In 2015, field surveys were conducted at two locations at Šventoji Old Settlement. The plots at Šviesos St. 18 and 20 were on dry land on the shore of the ancient lagoon lake while the plot at Ošupio takas 21A was in the ancient lake (Fig. 1).

A fieldwalking survey, a geophysical survey, and an evaluation were conducted on the plots at Šviesos St. 18 and 20. Five test pits (a total of 14 m^2) were excavated at the sites of magnetic anomalies, two test pits (a total of 8 m^2) at a site where finds were discovered in ploughed soil (Fig. 2), and 12 test pits (a total of 12 m^2) in a uniform pattern on the remaining area investigated on the plots. It was determined that dry land near the shore had existed at the site of investigated plots. A total of 63 Late Neolithic finds (Figs. 3–4), which were ascribed to the nearby Šventoji 24 Stone Age Find Spot recorded by R. Rimantienė in 1967, were collected during the evaluation.

Seven test pits (a total of 28 m^2) and one 10 x 1 m trial trench were excavated on the 2600 m^2 plot at Ošupio takas 21A and at the site of a roughly 60 m long planned communications line. A total of 38 m^2 were excavated. Marsh, lacustrine peat, and sapropel layers typical of a former lagoon lake were recorded in the S and NW parts of the plot (Figs. 5–6). A former riverbed or a river meander, which cut through the sediments of the former lagoon lake, was established in the N part of the plot where the test pits and trial trench were excavated.

Eglė Marcinkevičiūtė,
Egidijus Šatavičius

Ažutakio senovės gyvenvietės tyrimai

2015 m. buvo vykdomi Ažutakio senovės gyvenvietės (UK 31655) (Švenčionių r., Pabradės sen.) archeologiniai detalieji tyrimai, kurių pagrindinis tikslas – ištirti dalį statomos sodybos kiemo teritorijos.

Ažutakio senovės gyvenvietė yra apie 510 m į PR nuo plento Vilnius–Švenčionys, apie 210–360 m į ŠV nuo geležinkelio Vilnius–Daugpilis, tarp Žeimenos kairiojo kranto ir vietinės reikšmės miško keliuko Družiliai–Važeliškė, Ažutakio kaimo ŠR pakraštyje. Gyvenvietė įkurta ant Žeimenos kairiojo kranto smėlingos ir žvyringos pirmos viršsalpinės terasos ir salpos, iškylančių iki 1–5 m aukščio virš upės vandens lygio. Šios terasos suformuotos vėlyvojo ledynmečio pabaigoje – holoceno pradžioje. Terasinių aikštelių paviršiai bemaž lygūs, su nežymiais pakilimais ir įlinkimais. XX a. 7 dešimtmečio pradžioje apie pusė sklypo teritorijos buvo suarta ir užsodinta pušimis, o likusi dalis naudota kaip pieva.

Ažutakio senovės gyvenvietė priskirtina smėlinių gyvenviečių tipui. Ją E. Šatavičius surado 2007 m. vykdydamas privataus žemės sklypo žvalgomuosius tyrimus. Tada ištirta 13 įvairaus dydžio šurfų, iš viso apie 20 m^2 dydžio plotas (žr. *ATL 2007 metais*, V., 2008, p. 485–487). Gyvenvietės teritorija yra maždaug 130–160x50–80 m dydžio, ji driekiasi išilgai upės pakrantės ir vietinio keliuko. Gyvenvietės Š dalį R–V kryptimi kerta buvusios senvagės loma, kuri ypač išraiškinga sklypo R pusėje. 2007–2011 m. buvo vykdomi Ažutakio senovės gyvenvietės detalieji archeologiniai tyrimai, kurių metu visiškai ištirta teritorija po būsimais pastatais ir aplink juos, t. y. apie 350 m^2 dydžio plotas (žr. *ATL 2007 metais*, V., 2008, p. 485–487; *ATL 2008 metais*, V., 2009, p. 28–32).

2015 m. archeologinių tyrimų metu dviejose skirtingose būsimos sodybos kiemo vietose iš viso ištirtas apie 48 m^2 dydžio plotas (4 perkasos). Bendras tyrinėto horizonto storis siekė 0,3–1,2 m. Ties senvage tyrinėtas ŠR plotas (24 m^2) buvo itin sudėtingos startigrafijos – tyrimų metu susidurta su bene visomis įmanomomis geolo-